

PREGLED LITERATURE O RATNOJ MORNARICI HABSBURŠKE MONARHIJE

Zadatak ovoga rada je proučiti u nas dostupnu literaturu o austrijskoj/austro-ugarskoj ratnoj mornarici u Puli, počevši od izbora Pule za glavnu ratnu luku Monarhije pa do kraja Prvog svjetskog rata. Nastanak, djelovanje i značenje c. i k. mornarice, u kojoj je djelovao i niz hrvatskih časnika i mornara, čija su plovila dobrim dijelom gradili i održavali hrvatski radnici, te koja je najveći dio svojih institucija i vojno-pomorskih resursa imala na današnjem tlu Republike Hrvatske, u hrvatskoj su historiografiji još nedovoljno istraženi. Za razliku od hrvatske, austrijska i njemačka historiografija su se ozbiljno posvetile proučavanju ovog pitanja. U svom istraživanju sam se usredotočio isključivo na literaturu dostupnu u hrvatskim knjižnicama i pojedinim austrijskim i njemačkim znanstvenim i kulturnim institucijama na tlu Republike Hrvatske.¹ Izdvojio sam određen broj djela njemačkih, austrijskih i hrvatskih autora te ih nastojao kritički vrednovati. Dakako, rad ne pruža cjelovit nego tek djelomičan pregled u nas dostupne literature.

Obrađenu literaturu podijelio sam na nekoliko cjelina: na znanstvenu literaturu koja se bavi c. i k. mornaricom općenito, na znanstvenu literaturu koja se uz mornaricu bavi Pulom kao glavnom ratnom lukom, te na djela znanstveno-publicističkog karaktera. Kako nas prvenstveno zanima znanstveni pristup, pregled valja započeti upravo djelima takva predznaka, koja se bave c. i k. mornaricom općenito.

Prvo djelo koje navodim jest *Austro-ugarska pomorska politika od 1904.-do 1914.* Milana N. Vega,² koji nastoji iscrpnim prikazom razvoja austro-ugarske ratne mornarice objasniti korijene sukoba Austro-Ugarske i Italije, kao i razloge sporijeg i nedovoljnog razvoja c. i k. flote. Pri tome polazi od isključivo političkih pitanja, poput nastanka Jadranskog pitanja, austrijske politike prema Balkanu, Osmanskom Carstvu i Rusiji, unutarnjo-političkih prilika u Monarhiji, ali daje i prikaz geografskog

1 Pretražio sam kataloge Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, sveučilišnih knjižnica u Puli, Rijeci, Zadru i Splitu, Sveučilišne i gradske knjižnice u Osijeku, Knjižnica grada Zagreba, te knjižnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Također sam pregledao i knjižnicu Goethe instituta i Austrijskog kulturnog foruma u Zagrebu.

2 Milan N. Vega, *Austro-Hungarian Naval Policy 1904-1914*, Frank Cass, London, 1966.

položaja Austrije, razvedenosti njene obale, potom i pomorskih tradicija, transporta i demografske situacije. Prikazu razvoja moderne austro-ugarske ratne mornarice pristupa kritički i znanstveno, nastojeći pobliže objasniti teškoće vezane uz njezinu izgradnju, napose tehničke naravi. Također se osobito bavi događajima vezanim uz samo izbijanje Prvog svjetskog rata, znatno više no prikazu pomorskih operacija tijekom samog sukoba. Vidljivo je kako je Vego zaokupljen prije svega diplomacijom i unutarnjim odnosima u Monarhiji, iz kojih nastoji izvesti zaključke o uzrocima slo-ma Dvojne monarhije. Naposljetku zaključuje da je ratna mornarica bila kvalitetna, dobro opremljena i uvježbana pomorska sila, koja je unatoč nesređenoj unutrašnjoj političkoj situaciji (posebice vidljivoj pri problemima financiranja i izgradnje novih, suvremenih brodova), odigrala zapaženu ulogu u Prvom svjetskom ratu i to protiv nadmoćnijeg protivnika, talijanske mornarice.

Veoma kvalitetno je djelo Vilima Bačića *Poviest prvog svjetskog rata na Jadranu*.³ Autor je nastojao prikazati osnovne značajke Prvog svjetskog rata na Jadranu, opisati najznamenitije pomorske bitke i djelatnost najistaknutijih zapovjednika, te time stvoriti pregledno i upotrebljivo djelo. Bačić u svom radu polazi od polovice 19. stoljeća, precizno i kratko opisujući razvoj pomorske sile do 1914., prikazujući osnovne karakteristike flote uoči rata 1914. godine. Navodi vrijedne podatke, ne samo o karakteristikama pojedinih tipova plovila, već i o samoj fortifikacijskoj organizaciji pojedinih ratnih luka (Pula, Boka kotorska), potkrepljujući ih planovima i tehničkim nacrtima. Ratne aktivnosti analizira vrlo temeljito, navodeći, primjerice, točne termine pojedinih flotnih aktivnosti, nastojeći pažnju posvetiti i političkim odnosima. Osobit značaj ovome djelu daju prilozima. Naime, autor donosi čitav niz izvornih dokumenata, poput tablica s osnovnim značajkama plovila, podataka o pojedinim ratnim operacijama i prikaza pojedinih izvora vezanih uz tijek rata, što uvelike doprinosi potpunijem i temeljitijem razumijevanju pojedinih povijesnih fakata. Iz djela je razvidan Bačićev stav kako je jadransko pomorsko bojište odigralo značajnu ulogu u pomorskim operacijama tijekom Prvog svjetskog rata, te ga na taj način valja i vrednovati. Rad je pisan znanstveno te je bez svake sumnje jedno od kapitalnih djela za proučavanje problematike austro-ugarske ratne mornarice.

Vrlo je vrijedno i djelo A. E. Sokola *Austrijska pomorska sila; carska i kraljevska ratna mornarica od 1382. do 1918. godine*,⁴ kadeta c. i k. mornarice iz 1915. godine. Sokol u dvanaest poglavlja sitnetički prikazuje povijesne događaje vezane uz ratnu mornaricu. Pri tome ističe velik utjecaj mornarice na tijek austrijske historije, vidljiv u brojnim bitkama, od Lepanta, preko Visa do bitaka u Prvom svjetskom ratu. Sokol zaključuje kako je, usprkos brojnim poteškoćama (osobito nedostatku stručnog kadra, suvremenih brodova i utvrđenih luka), c. i k. mornarica uspjela krajem 19. i početkom 20. stoljeća dostići visoku razinu kvalitete i uvježbanosti, predstavljajući respektabilnu vojnu silu. Osnovna odlika djela je preglednost, koja omogućuje

3 Vilim Bačić, *Poviest prvog svjetskog rata na Jadranu*, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Zagreb, 1945.

4 Anthony E. Sokol, *Seemacht Österreich; Die k.u.k. Kriegsmarine 1382.-1918.*, Verlag Fritz Molden, Beč- München- Zürich, 1972.

istraživaču da obuhvati veliko razdoblje, a da pritom sâmo djelo nije izgubilo na svojoj znanstvenosti. Može se istaći kako je autor, prije svega objektivnim i nepristranim pristupom problematici, stvorio kvalitetno djelo koje je obogaćeno brojnim prilozima, poput tablica sa statističkim podacima, flotnim listama mornarice za određena razdoblja i glosarijem stručnih pojmova.

Također je nezaobilazno i djelo Hansa Huga Sokola *Austro-ugarski pomorski rat 1914.-1918.*⁵ Sokol vrlo opširno i krajnje znanstvenim pristupom nastoji prikazati cjelokupno vojevanje na Jadranu od 1914. do 1918. godine, polazeći od geostrateškog položaja Austro-Ugarske, razvoja trgovine i plovidbe Jadranom, do preciznog opisa pojedinih kopnenih utvrđenja i ratnih luka (primjerice, navodi troškove izgradnje i teškoće vezane uz izgradnju pojedinih utvrda). Podrobno opisuje svaki pojedini, pa i najmanji događaj vezan uz ratna zbivanja tijekom Prvog svjetskog rata na Jadranu, ulazeći u dubinu same problematike. Zaključuje kako je c. i k. ratna mornarica bila nekonkurentna pomorskoj sili Antante, no kritičan je i prema talijanskoj mornarici zbog slabe uvježbanosti, loše kvalitete brodova i bezidejnosti rukovodstva. Djelo je sastavljeno od 33 poglavlja, nakon kojih se Sokol, koristeći građu, poput tabela brodova (s opisom tehničkih podataka), kartovnih prikaza (s preciznim skicama pojedinih borbi ili utvrđenih područja), izvornih dokumenata iz proučavanog razdoblja (pojedine zapovijedi; izvadci iz pisanja tiska), te mnoštva slikovnih prikaza, usredotočuje na izvorne podatke poput popisa obavještajnih postaja na obali, prikaza ratne opremljenosti luke Pula, popisa kompletnog pomorskog osoblja mornarice, koje je sudjelovalo u napadu na talijansku obalu 24. svibnja 1915. godine, prikaza ratnog rasporeda pojedinih plovila, itd. Naposljetku valja istaknuti kako je posrijedi jedno od najznačajnijih djela o c. i k. ratnoj mornarici.

Nakon pregleda znanstvenih djela koja govore o carskoj i kraljevskoj ratnoj mornarici općenito, valja obratiti pozornost i na znanstvena djela koja se bave poviješću glavne ratne luke Pule. Prvo treba istaknuti djelo Erwina Antona Grestenbergera *Utvrdna Pula; obrambene utvrde carske i kraljevske glavne ratne luke od 1823. do 1918. godine.*⁶ Autor smatra kako se europska historiografija ne bavi u dovoljnoj mjeri ovom temom, stoga je preciznim prikazom ratnih bastiona grada pokušao dati svoj doprinos obnovi interesa austrijske i ostale europske publike za nju. Grestenberger ukratko opisuje povijest mornarice i utvrda na Jadranu, te se nakon toga usredotočuje isključivo na Pulu, kao glavnu ratnu luku i najveću utvrdu. Pri tome donosi podatke, koje drugi autori ne navode, prikazujući čitav niz aspekata, od željezničkih pruga do podzemnih rovova te obrambenih odsjeka Pule i njihovih utvrda s planovima i preciznim tehničkim podacima, koji su činili ondašnji kompleks pulskog bastiona. Zaključuje kako je austro-ugarska Pula s vojnog aspekta bila teško osvojiva zbog kvalitetne gradnje i dobre tehničke opremljenosti utvrda kao i uvježbanosti i motiviranosti

5 Hans Hugo Sokol, *Österreich-Ungarns Seekrieg 1914.-1918.*, Amalthea Verlag; Zürich-Leipzig-Beč, 1933.

6 Erwin Anton Grestenberger, *Festung Pola, die Verteidigungsanlagen des k.u.k. Hauptkriegshafens 1823.-1918.*, Neuer wissenschaftlicher Verlag, Beč-Graz, 2003.

posada da je brane. Ističe i kvalitetu vojarni, te brojnih objekata mornarice, sačuvanih u izuzetnom stanju do današnjeg dana, te daje pregled sačuvanih građevina iz 19. i prve polovice 20. stoljeća, sa slikovnim prikazima i usporednim opisima. Također, na kraju djela donosi i nekoliko dodataka, primjerice temeljit prikaz trupa na pojedinim sektorima obrane ondašnje austro-ugarske jadranske obale, prikaz artiljerije u najvažnijim pulskim utvrđenjima početkom 1914. godine te usporedni prikaz imena naselja u pulskoj okolici do 1918. godine i danas. U svakom slučaju, radi se o iznimnom djelu, potkrijepljenom brojnim izvorima, pisanom kritički i zrelo, koje baca novu svjetlost na nekadašnju austro-ugarsku glavnu ratnu luku.

Zanimljiv zbornik radova *Carska i kraljevska mornarica u Puli*⁷, objavljen prigodom izložbe u Domu hrvatskih branitelja u Puli (od 20. kolovoza do 18. rujna 1999. godine), nekadašnjem austro-ugarskom mornaričkom Casinu, uredio je Bruno Dobrić, ravnatelj Sveučilišne knjižnice u Puli. Od članaka valja navesti sljedeće: "Pula kao glavna ratna luka monarhije", austrijskog povjesničara Dietera Winklera, koji opisuje povijest vojne i civilne Pule (spomenici, upravne ustanova, vojarni, utvrđenja i mornaričko groblje), te ju komparira s današnjim stanjem. Ističe značenje bivše ratne luke za povijest Austrije, zaključujući da se grad od toga vremena umnogome izmijenio, ali je ipak sačuvao neke elemente iz doba Monarhije. Branko Perović u radu "Značajni časnici carske i kraljevske mornarice koji su živjeli u Puli" sažeto nabraja pojedine časnike i daje njihove biografije (Tegetthoff, von Sterneck, Montecuccoli, Anton Haus, Maksimilijan Njegovan, Janko Vuković-Podkapelski, Miklos Horthy), zaključujući kako su oni bili izuzetno stručni i sposobni zapovjednici, koji su odigrali znatnu ulogu u razvoju flote, a time i Pule općenito. Rad Miljenka Smokvine "Carska i kraljevska mornarica i počeci fotografije u Puli" bavi se opisom razvoja i djelovanja fotografa u Puli od 1863. godine nadalje (od Luigia Mionia do Aloisa Beera). Oni su ostavili nezamjenjivo povijesno svjedočanstvo omogućivši potpunije razumijevanje same tematike. Smokvina naglašava da su tadašnji pulski fotografi bili izuzetno kvalitetni predstavnici vlastite struke. Bruno Dobrić ("Mornarička knjižnica i izdanja carske i kraljevske mornarice u Puli") donosi kratku povijest mornaričke knjižnice kao i opis najznačajnijih djela iz njezina fonda (primjerice, *Almanach für die k.u.k. Kriegsmarine*, godišta od 1876. do 1918., ili pak dnevnik *Polaer Tagblatt*, koji je izlazio na njemačkom jeziku od 1905. do 1918. godine, te je važio kao službeno glasilo mornarice, a sva su izdanja gotovo u potpunosti sačuvana). Rad je bogat slikovnim priložima pojedinih pulskih i mornaričkih motiva. Autor zaključuje da je knjižnica do 1918. godine bila vrlo dobro opremljena brojnim značajnim djelima, te da predstavlja vrijednu kulturnu baštinu.

Treba spomenuti i knjigu *Pula 3000 Pola; prilozi za povijesnu sintezu*, objavljenu povodom obilježavanja tri tisuće godina grada Pule, pod uredništvom Attilia Krizmanića.⁸ U predgovoru se, između ostalog, ističe golema uloga i doprinos ratne mornarice razvoju i izgradnji moderne Pule, koja je, prije izbora za glavnu ratnu luku

7 Bruno Dobrić, *Carska i kraljevska mornarica u Puli*, Viribus Unitis, Pula, 1999.

8 Attilio Krizmanić, *Pula 3000 Pola*, C.A.S.H., Pula, 2004.

Monarhije, "životarila" na rubu egzistencije predstavljajući mjesto bez perspektive. Zbornik je kvalitetan, pristup tematici je krajnje znanstven, uz opsežnu i temeljitu uporabu izvorne građe. Tako Klara Buršić-Matijašić u djelu "Pula i prapovijesna topografija južne Istre" donosi topografsku kartu Pule s prikazom austro-ugarskih vojnih utvrda, vrlo vrijednu za bolje shvaćanje smještaja pojedinih utvrda i institucija u austrijskoj Puli. Bruno Dobrić ("Znanstveno-tehnička i umjetnička djelatnost austro-ugarske mornarice u Puli u drugoj polovini 19. i početku 20. stoljeća"), raščlanjuje znanstveno-tehničke ustanove u Puli i djelatnost istaknutih inženjera. Tako saznajemo o Hidrografskom zavodu ratne mornarice, značajnom po brojnim postignućima i čuvenim znanstvenicima poput Johanna Palise, o pregnuću inženjera u Mornaričko-tehničkom odboru i Arsenalu u Puli, poput Siegfrieda Poppera i Franza Pitzingera. Dobrić je također prikazao rad Mornaričke knjižnice i aktivnosti glazbenih i likovnih umjetnika koji su djelovali u nekadašnjoj glavnoj ratnoj luci. Autor zaključuje rad tvrdnjom, kako je na znanstvenom i umjetničkom polju, c. i k. mornarica bila vrlo konkurentna onima ostalih velikih sila. Darko Dukovski u radu "Pula 20. stoljeća; uzroci promjene identiteta" donosi podatke o pulskom stanovništvu, građanstvu i radništvu (uvjeti rada, troškovi života u gradu, problem migracija radne snage), te načinu njihova života početkom 20. stoljeća, ističući golemu ulogu slaven-skog stanovništva iz okolice Pule na razvoj političkih i gospodarskih odnosa u gradu. Tekst Attilia Krizmanića "Fortifikaciona arhitektura Pule o okviru obrambenog sustava Pule 19. stoljeća do 1918. godine" pruža sistematičan i precizan prikaz izgradnje i naoružavanja pojedinih utvrda. Krizmanić zaključuje da je grad bio dobro branjen, te da je Dvojna monarhija u njegove fortifikacije uložila znatna sredstva. Bruno Nefat ("Prostorni razvitak Arsenala i brodogradilišta u Puli u 19. i 20. stoljeću") na temelju katastarskih planova, geodetskih snimaka i nacрта sustavno opisuje rast i razvoj pulskog Arsenala. Autor smatra kako je njegovom izgradnjom bitno promijenjen prijašnji izgled grada, te da je Arsenal bio osnova za daljnji napredak Pule i okolice.

Svakako valja spomenuti i zbornik *Carska i kraljevska mornarička knjižnica i austrijska austro-ugarska mornarica u Puli*,⁹ objavljen 2005. u povodu obilježavanja 200. godišnjice Mornaričke knjižnice 2002. godine. Članak Darka Dukovskog "Pula u razdoblju druge industrijske revolucije (1880.-1914.) – prikaz socijalnih i gospodarskih odnosa u gradu" daje uvid u osnovne odnose unutar gradskog stanovništva, napose u korjenite promjene nastale zbog priljeva nove radne snage iz zaleđa. Franz Wiggemann ("Pula – dva grada u jednome"), potanko opisuje vojni i civilni dio grada i njihov suživot, kao i mornaricu u desetljeću prije Prvog svjetskog rata, te zaključuje kako je grad, usprkos brojnim poteškoćama izazvanim tom podjelom, ipak zadovoljavajuće funkcionirao i omogućavao žiteljima normalno odvijanje svakodnevnog života. Branko Perović je u radu "Strategijski značaj Pule kao glavne ratne luke Austro-Ugarske Monarhije" nastojao objasniti odrednice geostrateškog položaja grada,

⁹ Bruno Dobrić, *Carska i kraljevska mornarička knjižnica i austrijska austro-ugarska mornarica u Puli*, Viribus Unitis, Pula, 2005.

ističući kako su postojali vrlo dobri preduvjeti za izgradnju ratne luke, te da je stoga Pula imala veliku stratešku važnost za Monarhiju. Članak Gjorgja Medena "Mornarička knjižnica u Puli i njezino znanstveno-tehničko okruženje" predstavlja još jedan u nizu priloga povijesti ove ustanove. Autor zaključuje da je knjižnica bogatstvom i kvalitetom fundusa predstavljala izuzetnu kulturno-znanstvenu ustanovu svoga doba. Rad Dietera Winklera "Carski i kraljevski Hidrografski zavod u Puli i znanstvena djelatnost ratne mornarice" donosi već poznate autorove zaključke o velikom utjecaju Zavoda i njegovih djelatnika na razvoj i unapređenje mornarice i znanosti uopće. Svakako treba istaknuti rad Ivane Gortan-Carlin "Glazbene izvedbe u mornaričkom Casinu i mornarička glazba u Puli u razdoblju Austro-Ugarske Monarhije", jer se bavi uvelike neistraženom problematikom. Autorica navodi najznačajnije izvedbe i muzičare toga doba (Lehar), te zaključuje kako je, u pogledu glazbenih izvedbi i njihove kvalitete, život u Puli bio na razini znatno većih i razvijenijih gradova. Bruno Dobrić je člankom "Osnutak Mornaričke knjižnice 1802. godine u Veneciji i njezino djelovanje u Puli (1865.-1918.)" dodatno produbio naša znanja o navedenoj ustanovi, iznoseći podatke o njezinu djelovanju prije preseljenja u Pulu, te ističući već poznate zaključke o njezinoj znatnoj ulozi u historiji grada Pule i cijele regije. Članak Erwina A. Grestenbergera "Obrana glavne ratne luke Pula od 1823. do 1918. godine" u osnovi predstavlja sažetak njegova djela o Puli (*Utvrdna Pula*). Na njega se odlično nadovezuje rad Ivana Barbalića "Austro-ugarske podmornice izgrađene u Puli", koji poklonicima vojne povijesti nudi niz novih, veoma zanimljivih podataka. Naime, Austro-Ugarska je prije i tijekom Prvog svjetskog rata izgradila niz ovih plovila, koja su, premda tehnički nesavršena, male protežnosti i osrednje kvalitete, ipak uspjela savezničkim jedinicama nanijeti goleme gubitke tijekom sukoba, te time opravdati svoju izgradnju. Erwin Schatz u radu "Zapovjednik mornarice admiral Maximilian Freiherr von Sterneck u Puli" ukratko opisuje život, karijeru i zasluge tog vrsnog pomorca, sudionika i zapovjednika u Viškoj bitki 1866. godine i kasnijeg sposobnog rukovodioca mornarice. Autor zaključuje kako je admiral von Sterneck, golemim osobnim trudom i angažiranjem u bečkom središtu, dao znatni doprinos razvoju i izgradnji pulskog Arsenala i ratne luke, a samim time i grada u cjelini. Naposljetku treba spomenuti i članak Vladimira Njegovana "Admiral Maksimilijan Njegovan, zapovjednik ratne mornarice u Puli (1917.-1918.)", koji donosi podatke o životu ovoga istaknutog časnika, čija je djelatnost u hrvatskoj historiografiji nedovoljno proučena i obrađena, premda je posrijedi čovjek koji je bio na čelu ratne mornarice gdje se istaknuo odličnim rukovođenjem tijekom ratnih aktivnosti.

Nezaobilazno djelo za razumijevanje problematike austrijske Istre i Pule, kao glavne ratne luke Dvojne monarhije, jest djelo Bernarda Benussija *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*.¹⁰ Osobito zanimljivo je poglavlje pod naslovom "Druga austrijska vladavina", koje se bavi razvojem Pule, s osvrtom na

10 Bernardo Benussi, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, ZN Žakan Juri, Pula, 2002.

političke prilike u gradu i pokrajini, a time i ratne mornarice. Autor, zagovornik talijanstva Istre i gorljivi nacionalist, zaključuje kako je čitav poluotok, a posebice gradovi na zapadnoj obali (Poreč, Rovinj, Pula), oduvijek bio dio talijanskog teritorija, nastanjen većinskim talijanskim življem, koji je bio i donositelj kulture i napretka na ovo područje, koje su Slaveni, kao kasnije doseljeno, neobrazovano i necivilizirano pučanstvo željeli iskorijeniti i zatrti. Benussi koristi u velikoj mjeri izvornu građu, no osnovni problem djela, koji bitno utječe na njegovu znanstvenost, pristrani je pristup autora. S druge strane, Benussi daje zanimljiv prikaz političkih i inih prilika u gradu Puli i samoj mornarici, te podrobno opisuje razvoj grada i izgradnju vojnih utvrda, Arsenala i ratne flote. Iznimno je negativno raspoložen kako prema austro-ugarskim vlastima tako i prema upravi u Istri. Bez obzira na te nedostatke, pruža temeljit prikaz događaja koji su prethodili Prvom svjetskom ratu, prikazujući iscrpno osnovne nacionalne i gospodarske odnose u Puli i Istri prije početka sukoba, kao i političku i vojnu situaciju tijekom samog rata. Djelo je svakako zanimljivo zbog opsežne upotrebe izvorne građe i donošenja novih podataka.

Također vrijedi istaknuti članak Maurizia Levaka "Njemačko stanovništvo Pule od sredine 19. stoljeća, pa do 1918. godine".¹¹ Autor kroz djelo nastoji potvrditi svoju osnovnu tezu da su Nijemci imali vrlo značajnu ulogu u razvoju Pule, ali im je oduzimanjem brojnih građanskih prava i poticanjem na iseljavanje nakon 1918. godine oduzeto pravo da ravnopravno nastave živjeti u Puli, iako su je prihvatili kao svoj dom i trajno boravište. Levak donosi niz podataka iz svakodnevnog političkog, gospodarskog i kulturnog života civilne i vojne Pule od 1797. do 1918. godine, s naglaskom na njemačko stanovništvo. Tako, primjerice, daje preciznu strukturu radnog stanovništva po nacionalnosti, tablicu s prikazom broja govornika njemačkog jezika u Puli u pojedinim vremenskim razdobljima, kao i promjene etničke strukture nastale naseljavanjem talijanskog i hrvatskog puka iz okolnih mjesta. Posebno se bavi i tadašnjim tiskom, te navodi istaknute znanstvenike i poznate osobe njemačke nacionalnosti, koji su rođeni ili su dio života boravili u Puli (Ginzekey, Palisa, Lehar, Georg von Trapp, Paula von Preradovic).

Igor Duda člankom "Elementi kozmopolitizma u Puli između 1850. i 1918. godine"¹², nastoji ukazati na elemente koji su Puli u drugoj polovici 19. stoljeća davali obilježja kozmopolitiskog grada. Rad započinje prikazom prilika koje su vladale u gradu prije njegova izbora za najveću ratnu luku Monarhije, nakon čega se usredotočuje isključivo na problematiku vezanu uz stanovništvo Pule, nastojeći razjasniti temeljne odnose između pojedinih nacionalnih skupina kao osnovu na temelju koje je moguće shvatiti i razumjeti rast i razvoj grada. Važne podatke poput udjela pojedinih jezika u komunikaciji, postotka vojnog i civilnog stanovništva, etničke

11 Maurizio Levak, *Njemačko stanovništvo Pule od sredine 19. stoljeća do 1918. godine*, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice, Osijek, 2003.

12 Igor Duda, *Elementi kozmopolitizma u Puli između 1850. i 1918. godine*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 32-33, Zagreb, 1999.-2000.

strukture Pule itd., autor je predočio u grafikonima. Osobito su zanimljivi citati pojedinih suvremenika poput Ginzekya, Ivana Cankara, Paule von Preradovic i Jamesa Joycea. Duda zaključuje da je kozmopolitski duh austrijske Pule bio samo fikcija, jer je zbog prevelikih kulturoloških razlika među brojnim pulskim nacionalnostima i prekratkog vremenskog razdoblja do sloma Monarhije 1918. godine, bilo nemoguće da Pula zaživi u skladu sa zamisliva vodećih krugova u Beču. Rad svakako valja posebno istaknuti, budući da se bavi temama koje su, iako veoma zanimljive, u hrvatskoj historiografiji još uvelike neistražene.

Zbiru radova o Puli u doba Monarhije valja pribrojiti i onaj Antonia Rubbia *Austrijske vile u Puli*.¹³ Autor (inače arhitekt po struci) je nastojao dati kvalitetan prikaz najznamenitijih građevina tadanjeg grada, među koje svakako treba uvrstiti i brojne vile austrijskih časnika u tzv. "Novoj Puli", posebnom dijelu grada rezerviranom isključivo za mornaričku elitu i potpuno suprotnom njegovu ostatku. Rubbi želi prikazati osnovne arhitektonske odlike pojedinih vila (eksterijeri, interijeri), no opisuje i razvoj ostalih građevina, poput mornaričkog Casina, palače nadvojvode Karla Stjepana i ostalih. Zaključuje kako je tadanja Pula bila kvalitetno prostorno koncipirana jer su građevine bile planirane i izvođene vrlo pomno i po najvišim standardima struke. Kao temeljni problem ističe nepostojanje arhive pulskih starih građevina, koja bi mogla pomoći da ih se obnovi u izvornom obliku. Na kraju djela se nalaze fotografije pojedinih austrijskih vila (njih 41, na suvremenim fotografijama i na prikazima iz 19. i 20. stoljeća).

Među knjigama pulske tematike ističe se i djelo grupe autora *Pula, tri tisućljeća mita i stvarnosti*,¹⁴ među kojima su i neki od istaknutih istraživača pulske historije, koji su nastojali prikazati povijest grada od prvog spomena do današnjeg vremena. Djelo je kvalitetno te obuhvaća sve sfere civilnog i vojnog života grada, što ga čini korisnim i upotrebljivim. Za prikaz austrijske/austro-ugarske Pule značajan je tekst Miroslava Bertoše "Pula se budi", koji precizno pokušava prikazati razvoj grada pod austrijskom upravom, donoseći podatke o Arsenalu i njegovoj izgradnji, osobito o položaju seljaka iz okolnih mjesta koji su radili u brodogradilištu kao nekvalificirani radnici. Autor zaključuje kako je Arsenal imao vrlo važnu ulogu u daljnjem razvoju Pule, omogućivši u konačnici da se, preseljenjem dijela seoskog stanovništva u grad, promijeni njegova nacionalna i gospodarska struktura. Tekst Attilia Krizmanića "Prostorni razvitak austrijske Pule" bavi se isključivo razvojem grada i pojedinih građevina. Koristeći se izvornom građom, autor ističe neprirodnost smještaja Arsenala, koji je podijelio grad na dva dijela (stari i novi – austrijski), koji su, usprkos dobroj prometnoj povezanosti, do 1918. godine ostali zasebne urbane cjeline. Rad Brune Dobrića "Carsko-kraljevska ratna mornarica u Puli" nastoji prikazati osnovnu problematiku c. i k. mornarice, njezinih institucija, te istaknutih pojedinaca (časnici, znanstvenici). Dobrić je suglasan kako je Pula u doba Monarhije bila napredan i dobro uređen grad

13 Antonio Rubbi, *Austrijske vile u Puli*, Društvo arhitekata Istre, Rovinj, 1996.

14 Grupa autora, *Pula, Tri tisućljeća mita i stvarnosti*, C.A.S.H., Pula, 2005.

čemu je, u velikoj mjeri, doprinijela austro-ugarska ratna mornarica. Herman Buršić (“Ljuska na valovima svjetskih događaja”) obrađuje kraj austro-ugarske vlasti i dolazak talijanske vojske u Pulu, kao i kasnije razdoblje. Buršić smatra dolazak Talijana golemom prekretnicom u razvoju grada, ističući kako je Pula pod njihovom vlašću, uslijed nebrige i ambivalentnosti organa uprave, naočigled propadala.

Sličan prethodnom, no manje obiman jest i zbornik *Pula*,¹⁵ urednika Alda Klimana, objavljen u povodu tri tisuće godina postojanja grada. Taj zbornik pobuđuje pažnju svojom kvalitetom i znanstvenošću. Od tekstova, koji opisuju Pulu druge polovice 19. i početka 20. stoljeća treba izdvojiti onaj Miroslava Bertoše “Grad snova i nade”, koji sažeto opisuje razvoj grada u doba Monarhije, posebice prateći nacionalna, politička i kulturna zbivanja. Pri tome se, uz identične zaključke kao u prethodno navedenom djelu, služi metodom komparacije, te donosi mnoštvo citata iz literature srodne tematike. Rad Roberta Matijašića “Od Arene do Zlatnih vrata”, nastoji dati kratki pregled povijesti pulske arhitekture, pri čemu se osobito bavi građevinama nastalim do 1918. godine, poput Arsenala, mornaričkog Casina, vojne bolnice, mornaričkog groblja, itd., a kao posebnu znamenitost ističe austrijske vile u takozvanoj “Novoj Puli”. Autor smatra kako je u “austrijsko” doba izgrađen niz osobitih i vrlo kvalitetnih građevina, koje su iz temelja promijenile izgled i arhitektonsku strukturu grada.

Ovdje valja spomenuti i zbornik *Carski i kraljevski mornarički fotograf Alois Beer (1840.-1916.); pulske fotografije*,¹⁶ izdan kao katalog istoimene izložbe održane u Domu hrvatskih branitelja u Pulu, 2002. godine. U predgovoru Dieter Winkler (“Fotografi u službi carske i kraljevske mornarice”) pregledno opisuje razvoj fotografije unutar mornarice, te daje prikaz rada najznačajnijih fotografa. Doris Kienninger u članku “Alois Beer i pulska mornarička fotografija” pruža osnovne podatke o životu i djelovanju najznačajnijeg tadašnjeg fotografa, koji se bavio isključivo tematikom ratne mornarice, ističući kako je Beer bio na zavidnoj stručnoj razini, pa su njegove fotografije vrlo konkurentne za to razdoblje, a osim toga pružaju izuzetan uvid u brojne vedute nekadašnje austro-ugarske Pule. Prilog radu je album s pregledom najzanimljivijih Beerovih fotografija po izboru autorice, među kojima se ističu prikazi pojedinih ratnih brodova, Arsenala, značajnih vojnih i civilnih građevina, prikaza života časnika i mornara, itd., s objašnjenjima na hrvatskom i njemačkom jeziku.

Za proučavatelje problematike c. i k. mornarice u Puli zanimljiv je članak Brune Dobrića “Janko Vuković-Podkapelski”,¹⁷ kojim je autor nastojao opisati život, djelo i pogibelj prvog zapovjednika mornarice Države SHS, Janka Vukovića-Podkapelskog, prigodom potonuća bojnog broda “Viribus Unitis” u pulskoj luci 1. studenog 1918. godine. Dobrić zaključuje da su za tragediju krivi propusti pri osiguranju luke od vanjskog neprijatelja, te nastoji dokazati krivnju Italije za smišljeni diverzantski čin, budući da nije reagirala na niz obavijesti pulskih vlasti o završetku rata i predaji

15 Aldo Kliman, *Pula*, Libar od grozda, Pula, 1992.

16 Bruno Dobrić, *Carski i kraljevski mornarički fotograf Alois Beer (1840.-1916.); pulske fotografije*, Viribus Unitis, Pula, 2002.

17 Bruno Dobrić, *Janko Vuković-Podkapelski*, Nova Istra, god. IV, svezak 12, br. 1, Pula, 1999.

mornarice bivše Monarhije novostvorenoj Državi SHS. Isto tako donosi kratak životopis Podkapelskog, s osvrtom na njegovu vojničku djelatnost, zatim objašnjava političke prilike u Puli uoči predaje ratne mornarice predstavnicima Države SHS. Osobito je zanimljiv prikaz napada na Viribus Unitis koji Dobrić opisuje koristeći biografske zapise talijanskih diverzanata. Autor je nepristran i nastoji što je moguće sažetije i sustavnije objasniti problematiku, što rad čini vrlo kvalitetnim.

U novije vrijeme niz kvalitetnih radova bavi se Mornaričkom knjižnicom u Puli. Tako valja spomenuti rad Romana Lukina *Mornarička biblioteka*,¹⁸ objavljen u povodu 170. godišnjice utemeljenja Mornaričke knjižnice u Veneciji (1815.-1985), koja je u razdoblju od 1866. do 1918. godine djelovala u Puli. Lukin podrobno opisuje povijest navedene institucije, stavljajući pojedina zbivanja u širi povijesni kontekst, te usporedno daje i niz vrijednih podataka o inim ustanovama vezanim uz c. i k. mornaricu, poput Hidrografskog zavoda i mornaričkog Casina. Autor ističe kako je Mornarička knjižnica imala vrijedan fundus, te da je bila uređena po najvišim standardima tadašnje knjižničarske struke. Upozorava kako je golemi dio građe nakon 1918. godine izgubljen, a o preostalom nije vođeno dovoljno brige, za što optužuje u prvom redu talijansku vlast Pule. Navodeći citate suvremenika o knjižnici, Lukin daje djelu novu dimenziju. Posebno precizno opisuje problematiku vezanu uz kataloge knjižnice, koristeći se pri tome metodom komparacije, a bavi se i korištenjem građe, prikazujući korisnike i pravila korištenja regulirana zakonskim odredbama. Djelo donosi i shematizirane prikaze upravne podjele knjižnice, knjižnih fondova (po vremenskim razdobljima) kao i broja sačuvanih djela po jezicima. Lukin se posebno bavi i sudbinom same knjižnice, te konačnim povratkom dijela fonda u Pulu 1975. godine.

Srodnom se tematikom bavi i rad Waltera Wagnera *Mornarička knjižnica; knjižnica austro-ugarske mornarice*.¹⁹ Wagner, bivši ravnatelj Austrijskog državnog arhiva u Beču, nastoji dati pregled povijesti Mornaričke knjižnice, od njezina osnutka, pa do 1918. godine, koristeći se izvornom građom i literaturom. Zaključuje kako je upravo početno razdoblje razvoja knjižnice, u Veneciji, bilo najkompleksnije budući da je trebalo organizirati ustanovu. Tek nakon preseljenja u Pulu knjižnica je dostigla svoj vrhunac, jer su joj bili osigurani adekvatni uvjeti a fond obogaćen brojnim značajnim djelima. I Wagner ističe kako je nakon 1918. godine bibliotečna građa knjižnice bila izvrnuta propadanju i nebrizi. Djelo obiluje slikovnim priložima, te prikazima pojedinih pravilnika i odredaba. Donose se i tablice s prikazima brojnog stanja svezaka u pojedinim razdobljima, kao i podaci o korištenju građe i katalogima knjižnice. U sklopu djela nalazi se i članak Brune Dobrića "Prilog povijesti Mornaričke knjižnice od kraja prvog svjetskog rata do danas i veličina njezina sačuvanog fonda", koji nastoji znanstvenim metodama opisati sudbinu knjižnice nakon 1918. godine.

Nakon pregleda djela koja se, na temelju uporabe osnovnih historiografskih metoda mogu nazvati znanstvenima, valja obratiti pozornost i na ona manje znanstvena,

18 Roman Lukin, *Mornarička biblioteka*, Povijesno društvo Istre, Pula, 1986.

19 Walter Wagner, *Mornarička knjižnica; knjižnica austro-ugarske mornarice*, Viribus Unitis, Pula, 1997.

odnosno više publicistička, koja usprkos nedostacima i nepotpunostima daju doprinos potpunijem razumijevanju proučavane problematike. Prikaz ću započeti publicističkim djelima koja govore o carskoj i kraljevskoj ratnoj mornarici općenito.

Prvo valja istaknuti djelo Darija Petkovića *Ratna mornarica Austro-Ugarske Monarhije; brodovi k.u.k. Kriegsmarine s prijelaza 19. u 20. stoljeće do kraja Prvog svjetskog rata.*²⁰ Autor zaključuje kako je mornarica imala golemo značenje i za hrvatsku povijest, te ističe veliku ulogu koju su u njenom djelovanju imali hrvatski mornari, kao većinski element posada brodova. Također nastoji prikazati karakteristike i razvoj flote, gradnju brodova, političke prilike u Monarhiji ali je pritom više usredotočen na tehnički i slikovni aspekt (kako sam navodi),²¹ nego na ozbiljnije poniranje u problematiku. Petković temeljito opisuje način i tijek izgradnje pojedinih mornaričkih jedinica, idući čak u takve pojedinosti kao što su sheme bojenja ratnih brodova. Svjestan kako ratna mornarica u nas nije dovoljno istražena, autor nastoji kratkim prikazom njezine aktivnosti privući pozornost javnosti. Djelo je, premda u osnovi neznanstveno i donekle nestručno pisano, ipak korisno kao prikaz razvoja mornarice do kraja Prvog svjetskog rata. Knjiga je opremljena kronologijom ratnih operacija na Jadranu, popisom austro-ugarskih ratnih brodova 1914.-1918., kao i opisom njihova djelovanja, osnovnih tehničkih podataka i sudbina pojedinih jedinica.

Za istraživača je korisno i djelo Wladimira Aichelburga *Carski i kraljevski mornarički album; brodovi i luke Austro-Ugarske na starim fotografijama.*²² Autor je, uporabom arhivskog slikovnog materijala, nastojao načiniti cjelokupni prikaz djelatnosti ratne mornarice. Pri tome je zanemario tekstualne priloge i tumačenja problematike, čime je samo djelo svedeno na obilje fotografija, s kratkim i nedostatnim tekstom. Knjiga je podijeljena u nekoliko cjelina: od prikaza luka Trsta i Rijeke, fotografija glavne ratne luke Pule, do prikaza pojedinih brodova ratne mornarice i života posada. Autor se ne zamara složenim povijesnim činjenicama, već ukratko iznosi podatke, no usprkos svim nedostacima, pruža koristan pregled najznačajnijih ratnih luka, pojedinih mornaričkih ratnih jedinica i utvrda. Zaključuje kako je Austrija/Austro-Ugarska posjedovala vrlo dojmljivu mornaricu, kvalitetno uređene luke i izuzetnu morskobalnu, čijim je oduzimanjem vrlo mnogo izgubila.

Na sličan način pisano je i njegova knjiga *Carska i kraljevska ratna mornarica od 1900. do 1918. godine; posljednji austro-ugarski ratni brodovi na starim fotografijama.*²³ Koristeći prije svega slikovne priloge, autor nastoji prikazati ratnu mornaricu od 1900. do 1918. godine: kako cjelokupnu flotu (s obiljem priloga, poput skica i planova pojedinih razreda brodova, njihova naoružanja i osnovnih tehničkih

20 Dario Petković, *Ratna mornarica Austro-Ugarske Monarhije; brodovi k.u.k. Kriegsmarine s prijelaza 19. u 20. stoljeće do kraja prvog svjetskog rata*, C.A.S.H., Pula, 2004.

21 Isto, predgovor, str. 3.

22 Wladimir Aichelburg, *K.u.K. Marine-Album; Schiffe und Häfen Österreich-Ungarns in alten Photographien*, Fritz Molden Verlag, Beč, 1976.

23 Wladimir Aichelburg, *K.u.K. Flotte 1900.-1918.*, Verlag Österreich, Beč, 1998.

podataka), tako i ratne jedinice (prema razredima), za koje kratko, sustavno i precizno donosi osnovne tehničke podatke i opisuje njihovu vojnu djelatnost za vrijeme Prvog svjetskog rata. Rad se temelji i na vrijednim fotografijama glavne ratne luke Pule i njezinih vojnih resursa, različitih razreda brodova te mornara. Djelo zadovoljava tek svojim zanimljivim slikovnim prilozima, no oni sami, bez potpore znanstveno-kritičkih objašnjenja, ne nude puno novog.

Horst F. Mayer i Dieter Winkler (*Kada je Jadran bio austrijski; austro-ugarska pomorska sila*)²⁴ nastojali su laiku približiti mornaricu koristeći se nizom priloga, poput fotografija i geografskih karata. U kratkim crtama objašnjavaju osnovne političke odnose i probleme vezane uz razvoj mornarice. Na kraju knjige donose sažete životopise svih zapovjednika mornarice od 1792. godine nadalje i daju kvalitetan osvrt na sačuvane znamenite građevine i utvrde flote na području Pule i njene okolice. Pritom ih uspoređuju sa njihovim izvornim stanjem i namjenama. Autori zaključuju kako je Austrija gubitkom pristupa moru izuzetno oštećena. Isto tako dijele mišljenje kako je bivša Monarhija, premda uz brojne probleme, od druge polovice 19. stoljeća pokazivala sve izraženiji napredak u izgradnji i opremanju flote, pa je uoči Prvog svjetskog rata znatno smanjila tehnički zaostatak spram ostalih velikih sila. Bez obzira na, u osnovi površan pristup pisanju, proučavani rad se može ocijeniti prihvatljivim.

Slično potonjem jest i djelo Renate Basch-Ritter *Austrija na svim morima; povijest carske i kraljevske mornarice od 1382. do 1918. godine*²⁵ jer autorica također pokušava u jednom radu prikazati cjelokupnu austrijsku vojno-pomorsku povijest od srednjega vijeka pa do likvidacije mornarice 1918. godine. Slično Mayeru i Winkleru zastupa tezu da je gubitak izlaza na more predstavljao nemjerljiv udarac za Austriju, te zaključuje kako je Monarhija ipak ostavila znatnog traga u pomorskoj historiji, ne samo sudjelovanjem u bitkama i ratovima, nego i brojnim znanstvenim i inim dostignućima, koja su unaprijedila pomorstvo uopće. Obilježje djela jest i mnoštvo izrazito zanimljivog slikovnog materijala, skica i planova pojedinih razreda ratnih brodova i utvrđenja (uglavnom vezanih uz luku Pula). Vidljivo je da je djelo odraz zanimanja šireg kruga interesenata u Austriji za prošlost ratne mornarice.

Vrijedne podatke o istraživačkoj i misionarskoj djelatnosti mornarice daje knjiga *Kada je Austrija otkrila svijet*,²⁶ već spomenutih Horsta F. Mayera i Dietera Winklera. Ovim djelom prikazali su cjelokupnu povijest istraživačkih poduhvata c. i k. mornarice, poput putovanja fregate "Novara" oko svijeta, austro-ugarske polarne ekspedicije 1872. godine, ekspedicije na Jan Mayen 1882./1883. godine, istraživanja Crvenog mora 1895. godine, istraživanja ekvatorijalne Afrike, itd. Autori se bave i djelatnošću Hidrografskog zavoda i Zvezdarnice u Puli. Mayer i Winkler zaključuju da je ratna mornarica, usprkos kasnom uključivanju u istraživačke poduhvate i

24 Horst F. Mayer/ Dieter Winkler, *Als die Adria österreichisch war; Österreich-Ungarns Seemacht*, Edition S, Beč, 1987.

25 Renate Basch-Ritter, *Österreich auf allen Meeren; Geschichte der k.u.k. Marine 1382. bis 1918.*, Styria; Graz-Beč-Köln, 2000.

26 Horst F. Mayer/ Dieter Winkler, *Als Österreich die Welt entdeckte*, Österreichische Staatsdruckerei, Beč, 1991.

relativno malenom budžetu, ipak ostvarila niz zapaženih ekspedicija i tako stala uz bok ostalim razvijenim svjetskim mornaricama. Također se slažu kako su iskustva, koja su stečena na taj način, znatno doprinijela kasnijem razvoju mornarice (navigacija, razvoj nautičkih pomagala). Rad obiluje kvalitetnim slikovnim priložima, a u posebnom se poglavlju donosi popis putovanja u inozemstvo (zapovjednici, određišta). Usprkos ne odviše znanstvenom pristupu, djelo ipak valja uzeti u obzir pri proučavanju problematike c. i k. mornarice.

Osim već navedenih, kao zanimljivo i korisno valja spomenuti i djelo Erwina Siechea, Lothara Baumgartnera i Franza Pawlika *Razred Radetzky*.²⁷ Sieche i Baumgartner pripadaju istaknutijim austrijskim poznavateljima problematike c. i k. ratne mornarice (tu se još može ubrojiti Aichelburga i Winklera). Sve navedene autore, osim zajedničkog područja interesa i izrazite produktivnosti karakterizira i prilično neznanstveni pristup jer ne ulaze u bit povijesnih događaja te se uglavnom baziraju na velikom broju fotografija i tek površno prikazuju i objašnjavaju činjenice. Sieche, Baumgartner i Pawlik nastoje u sedam poglavlja opisati kratku povijest bojnih brodova razreda "Radetzky", od odluke o njihovoj izgradnji, pa do razdoblja nakon 1918. godine i njihove internacije i uništenja. Zaključuju kako je taj razred brodova, premda kvalitetan i dobro opremljen naoružanjem, u odnosu na adekvatne projekte ostalih velikih sila, bio zastario već u trenutku ulaženja u službu u prvom desetljeću 20. stoljeća. Velika pozornost se pridaje tehničkim detaljima i brojnim slikovnim priložima. Djelo pruža solidnu podlogu za upoznavanje s ovim razredom ratnih brodova.

Veoma je zanimljiva knjiga Erwina Steinböcka i Lothara Baumgartnera *Uniforme carske austrijske i carske i kraljevske austro-ugarske ratne mornarice*²⁸ jer se bavi razvojem mornaričkih uniformi od 18. stoljeća do 1918. godine. Podrobno je predstavljena svaka vrst uniforme, uglavnom na temelju podjele mornaričkog osoblja po činovima. Opisuju se i najsitnije pojedinosti, a sve je popraćeno slikovnim priložima. Autori donose i niz priloga, poput tablica i grafikona, u kojima prikazuju i kompariraju različite epoete, naramenice, vojne kape, pojedine ambleme, itd., te donose popis posada ratnih brodova u pojedinim pomorskim bitkama. Steinböck i Baumgartner zaključuju kako je bivša ratna mornarica pridavala veliku pozornost kvaliteti i oblikovanju uniformi svojih pojedinih rodova. Usprkos zanimljivosti, djelu nedostaje znanstvena podloga koja bi omogućila da se shvati širi kontekst.

Isto tako treba spomenuti i rad Zvonimira Freivogela *Austro-ugarski bojni brodovi prvog svjetskog rata*.²⁹ Freivogel, inače jedan od naših vodećih stručnjaka za problematiku austro-ugarske ratne mornarice, te kolumnist u listu *Hrvatski vojnik* (Povijest ratnih brodova na Jadranu), ovim je djelom nastojao prikazati cjelokupni pomorski arsenal mornarice na jednom mjestu. Pri tome daje kratak i relativno skroman

27 Erwin Sieche/ Lothar Baumgartner/ Franz Pawlik, *Die Radetzky Klasse*, Weishaupt Verlag, Graz, 1984.

28 Erwin Steinböck/Lothar Baumgartner, *Die Uniformen der k.k. österreichischen und k.u.k. österreichisch-ungarischen Kriegsmarine*, Weishaupt Verlag, Graz, 1984.

29 Zvonimir Freivogel, *Austro-ugarski bojni brodovi prvog svjetskog rata*, Adamić, Rijeka, 2000.

pregled njezine povijesti, a nakon toga se usredotočuje na prikaze pojedinih razreda ratnih brodova, pružajući brojne tehničke podatke, teško shvatljive laiku. Zaključuje kako je mornarica u razdoblju prije i tijekom Prvog svjetskog rata posjedovala jaku flotu, premda je brojem teških jedinica (bojni brodovi) i njihovom tehničkom kvalitetom (konstrukcijski problemi, otpornost na torpedne napade), kao i borbenim moralom, ipak dosta zaostajala za engleskom i francuskom flotom. Također donosi i grafičke prikaze brodova i brojnih detalja uglavnom tehničke prirode. Djelo ipak ne bismo mogli nazvati znanstvenim, usprkos stručno pisanom pregledu gotovo svih razreda brodova ratne mornarice u razdoblju Prvog svjetskog rata. Razlog tomu je nedostatak povijesne podloge, prijeko potrebne da se u potpunosti shvati razvoj pa i sama likvidacija ratne mornarice.

Zanimljivo je djelo *Pula sa starih razglednica*,³⁰ objavljeno 1988. godine pod uredništvom Danijela Načinovića, ujedno autora povijesnog prikaza koji opisuju pojedine značajne događaje iz povijesti Pule i okolice, od prapovijesti do 1918. godine. Prikaz, pisan usporedno na hrvatskom, talijanskom, njemačkom i engleskom jeziku, prezentira austrijsku Pulu na vrlo zanimljiv način, donoseći niz pojedinosti o svakodnevicu. No, osnova djela su ipak stare razglednice, nastale od 1850-ih godina do 1918. godine, podijeljene na nekoliko osnovnih grupa: život u gradu; značajne pulske građevine; luka, ratni brodovi i utvrde; hoteli, kavane i restorani, te naposljetku Brijuni. Ukupno je prikazano preko stotinu razglednica raznih motiva, koje imaju znatnu povijesnu vrijednost. Djelo, iako neznanstveno, pruža svojom raznolikošću osobit uvid u način života tadanje Pule.

Posebnu pozornost pri ovome pregledu posvetio sam i proučavanju zastupljenosti problematike austro-ugarske ratne mornarice i Pule, kao njezine glavne ratne luke, u općim preglednim radovima austrijske/austro-ugarske povijesti, te sam shodno tome došao do zanimljivih rezultata. Djelo koje ovdje svakako valja navesti jest edicija Austrijske akademije znanosti *Habsburška Monarhija 1848.-1918. godine*,³¹ urednika Adama Wandruszka i Petera Urbanitscha, koja se dotiče svih sfera života nekadašnjeg Carstva, a u petom svesku (*Oružana sila*)³² obrađuje austrijsku/austro-ugarsku vojnu silu. Vrijedan rad o ratnoj mornarici napisao je Lothar Höbelt,³³ nastojeći pružiti temeljit i precizan pregled problematike od 1848./1849. godine do Prvog svjetskog rata. Pristup pisanju je krajnje znanstven, uz uporabu izvorne građe i strane literature. Djelo je koncipirano na temelju pojedinih razdoblja u razvoju mornarice, primjerice situacija nakon revolucije 1848./1849., razdoblje drvenih brodova i jedrenjaka, Viške bitke 1866. godine, doba zapovijedanja flotom admirala Pöcka, Sternecka, Montecuccolija, itd. Nakon toga slijedi prikaz ratnih

30 Danijel Načinović, *Pula sa starih razglednica*, ST, Pula, 1988.

31 Adam Wandruszka/ Peter Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie 1848.-1918.*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Beč, 1987.

32 Isto, *Band V, Die bewaffnete Macht*

33 Isto, Lothar Höbelt, *Die Marine*, str.687-763.

luka i sidrišta, problematike vezane uz upravu i organizaciju ratne mornarice, zatim uz pitanja osoblja i naobrazbe, te budžeta i izgradnje novih ratnih jedinica. Donosi se i prikaz inozemnih putovanja, te vojnih aktivnosti mornarice prije 1914. godine. Höbelt se koristi i zanimljivim tablicama s usporednim prikazima austro-ugarskih i talijanskih ratnih brodova izgrađenih u određenim razdobljima, mapama s prikazima pojedinih bitaka, te preciznim planovima pojedinih ratnih luka, poput Pule i Boke kotorske i naoružanja njihovih utvrda. Prednost rada jest i u tome što rast i razvoj mornarice nastoji povezati s osnovnim političkim pitanjima Dvojne monarhije, što se osobito očitovalo u neprestanim trvenjima između Beča i Budimpešte oko pitanja budžeta flote, a bez čega je nemoguće dublje sagledati i shvatiti čitavu ovu problematiku. Iako autor nastoji biti objektivan, može se nazrijeti njegova uvjerenost u veliko značenje koje je za Monarhiju imala c. i k. mornarica, koju očigledno smatra respektabilnom vojnom silom svoga doba.

Autor vrlo popularnih pregleda povijesti Monarhije, Robert Kann, u djelu *Povijest habsburškog carstva od 1526. do 1918. godine*,³⁴ spominje mornaricu uglavnom u kontekstu Viške bitke 1866. godine.³⁵ Autor se dotiče i problema financiranja gradnje novih ratnih brodova i nesuglasica Beča i Budimpešte oko toga pitanja, a posebnu pažnju posvećuje zbivanjima u Prvom svjetskom ratu, ističući kako ratna mornarica svoj razvoj ima zahvaliti zauzimanju Franje Ferdinanda za njenu izgradnju, te vrhunskom zapovijedanju admirala Hausa, što joj je i omogućilo uspješno vođenje pomorskih operacija tijekom sukoba protiv nadmoćne Italije.³⁶ Bitno lošije mornarica je prošla u drugoj u nas dosta čitanoj sintezi iz pera A. J. P. Taylora *Habsburška monarhija 1809.-1918. godine*,³⁷ koja uopće ne spominje austrijsku/austro-ugarsku ratnu mornaricu, ni njezinu glavnu ratnu luku Pulu.

Barbara Jelavich u djelu *Moderna Austrija: carstvo i republika od 1800. do 1980. godine*,³⁸ gotovo uopće ne navodi ikakve podatke o c. i k. mornarici, njezinu nastanku ili razvoju, te od cijelog razdoblja Prvog svjetskog rata ukratko opisuje samo ustanak mornara u Boki kotorskoj, za koji tvrdi kako nije bio odviše uspješno organiziran.³⁹

Djelo *Felix Austria* Stephana Vajde,⁴⁰ usprkos svojoj obimnosti mornaricu spominje kao pobjednika Viške bitke 1866. godine, čiji tijek i opisuje (premda sažeto). Prikazujući političke prilike u Monarhiji nakon Nagodbe 1867. godine, dotiče se i odnosa unutar mornarice, ističući kako službeni jezik flote i dalje ostaje isključivo njemački.⁴¹

34 Robert A. Kann, *A History of the Habsburg Empire 1526.-1918.*, University of California Press, London, 1974.

35 Isto, *Standstill, Decline, Stabilization*, str. 273.

36 Isto, *War and Dissolution*, str. 484.

37 A. J. P. Taylor, *Habsburška monarhija 1809.-1918.*, Znanje, Zagreb, 1990.

38 Barbara Jelavich, *Modern Austria: Empire & Republic 1800.-1980.*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

39 Isto, *War and dissolution*, str. 140.

40 Stephan Vajda, *Felix Austria*, Ueberreuter, Beč, 1980.

41 Isto, *Es war sehr schön; die österreichisch-ungarische Monarchie*, str. 528.

Povijest Austrije Ericha Zöllnera i Therese Schüssela,⁴² prikazuje, iako sažeto, pohod austrijske ratne mornarice na Dansku 1864. godine, u suradnji s Prusima, te bitku kod Visa 1866. godine, koju smatra sjajnom Tegetthoffovom pobjedom.⁴³ Također sažeto opisuje put oko svijeta fregate "Novara" (1857.-1859.), te arktičku ekspediciju Weyprechta i Payera iz 1872. godine.⁴⁴

Pročitao sam i sljedeća djela: *Habsburška monarhija od 1765. do 1918. godine* Robina Okeya,⁴⁵ *Austrijanci – tisućgodišnja odiseja* Gordona Brookea-Shepherda,⁴⁶ *Austrija* Karla R. Stadlera.⁴⁷ Pregledane monografije uz izuzetak edicije *Habsburška Monarhija 1848.-1918. godine*, površno i vrlo sažeto iznose pojedine povijesne činjenice vezane uz carsku i kraljevsku ratnu mornaricu (ako je uopće i spominju), no pri tome svakako valja uzeti u obzir da postoji još niz djela renomiranih autora, koji se bave istom problematikom i poklanjaju znatnu pažnju ratnoj mornarici, no čiji radovi, na žalost, (još) nisu dostupni u nas (Allmayer-Beck, Wagner, Rothenberg, Sondhaus). U proučenim djelima je vidljivo kako je, usprkos svojoj ulozi i značenju (pa i prestižu) koji je imala, ratna mornarica pri širem pregledu povijesnih događaja, većini autora manje zanimljiva, te joj, shodno tome, posvećuju izrazito malo pozornosti usredotočujući se isključivo na politička, nacionalna i gospodarska pitanja Monarhije. Carska i kraljevska ratna mornarica se spominje jedino u kontekstu bitaka (Vis, Prvi svjetski rat) ili znanstveno-istraživačkih ekspedicija (Jan Mayen), dok se problemi vezani uz njezin razvoj, izgradnju i financiranje, uopće ne spominju, kao ni problematika vezana uz razvoj Pule, kao glavne ratne luke Monarhije.

Naposljetku se nameće nekoliko zaključaka. Kao prvo, sva je obrađena djela moguće razvrstati u nekoliko skupina, rukovodeći se, prije svega, principom znanstvenosti, odnosno neznanstvenosti istih, te njihovom osnovnom tematikom (mornarica općenito i Pula kao ratna luka). Publicističkim djelima nedostaje historiografska obrada povijesnih činjenica i dublje poniranje u problematiku a osnovna im je namjena približiti tematiku što širem krugu čitatelja. Ovu struju uglavnom predvode pojedini strani (austrijski i njemački) autori koji vješto koriste zainteresiranost tamošnjeg čitateljstva da plasiraju relativno velik broj vlastitih djela. Nažalost, ovaj trend djelomice prate i neki hrvatski autori. Iznimno je neugodna spoznaja da su većinu djela o nekadašnjoj carskoj i kraljevskoj ratnoj mornarici napisali "priučeni" povjesničari, odnosno drugim riječima nestručnjaci, koji uza sav trud i entuzijazam da kvalitetno obrade tu zahtjevnu građu, ne mogu nadići nedostatak temeljnih historiografskih metoda. Također valja istaknuti kako se u posljednjih nekoliko godina u Hrvatskoj javilo prilično mnogo novih istraživača koji se nastoje baviti

42 Erich Zöllner, Therese Schüssel, *Povijest Austrije*, Zagreb, 1997.

43 Isto, Doba Franje Josipa I. do izbivanja prvog svjetskog rata 1848.-1914., str. 255.

44 Isto, Privreda i kultura u doba Franje Josipa I., str. 276.

45 Robin Okey, *The Habsburg Monarchy 1765.-1918.*, Macmillan press ltd, London 2001.

46 Gordon Brook-Shepherd, *The Austrians; A thousand-year odyssey*, Harper Collins, London, 1996.

47 Karl R. Stadler, *Austria*, Ernest Benn Limited, London, 1971.

problematikom c. i k. mornarice, što je usprkos njihovoj već navedenoj površnosti pohvalno, jer dokazuje porast interesa za proučavano razdoblje, no istodobno je više nego očita nezainteresiranost hrvatske historiografije za ovu zanimljivu i u srednjoj Europi vrlo proučavanu problematiku.

Što se pak tiče općenitog prikazivanja austro-ugarske ratne mornarice i Pule, moguće je ocijeniti da je usporednim proučavanjem svih u ovome pregledu navedenih djela, školovani povjesničar sposoban relativno kvalitetno proniknuti u srž ove problematike.

Isto tako valja istaknuti kako je većina obrađenih tema vezana uglavnom uz prikaze osnovnih tehničkih podataka i ratnih aktivnosti pojedinih ratnih brodova mornarice ("Viribus Unitis", "Szent Istvan", "Radetzky", itd.), životopise pojedinih istaknutih zapovjednika (iako, primjerice o admiralu Njegovanu znamo izrazito malo), te opise pojedinih značajnih pomorskih operacija. Vremenski raspon obrađenih tema bazira se u najvećoj mjeri na događajima iz razdoblja Prvog svjetskog rata, iako su, primjerice, Viška bitka 1866. godine, te razvoj Arsenala i mornaričkih utvrđenja u Puli, solidno obrađeni. Općenito uzevši, može se ustvrditi kako je vojni segment historije austrijske/austro-ugarske Pule relativno kvalitetno istražen, što se ni u kojem slučaju ne može reći za njezin civilni dio. Naime, neobrađen je ostao čitav niz tema, poput primjerice: djelovanja mornaričkog Casina, rada Mornaričke knjižnice (iako tu postoje određeni pomaci u zadnjih nekoliko godina), kulturne i izdavačke aktivnosti mornarice (koncerti i priredbe, istaknuti umjetnici, publikacije), znanstvene djelatnosti njezinih pripadnika, sportskih aktivnosti i natjecanja, civilnog vida života časnika i mornara (hoteli, kavane, restorani, u koje su izlazili i gdje su se družili), temeljnog prikaza razvoja tzv. "Nove Pule", odnosno dijela grada nastanjenog pripadnicima mornarice (koji je u potpunoj suprotnosti s ostatkom Pule), prikaza prometne situacije u gradu i povezanosti grada sa značajnim centrima Dvojne monarhije (tramvaj, željeznica), itd. Želim spomenuti i da je u zadnjih nekoliko godina vidljiv pomak upravo u istraživanju civilne problematike Pule, i to zalaganjem društva "Viribus Unitis", te Sveučilišne knjižnice u Puli, koji su, u suradnji s istaknutim stranim istraživačima, objavili nekoliko vrlo kvalitetnih djela, kojima su uspjeli bar donekle rasvijetliti ovo još uvelike neistraženo područje pulske historije.

Naposljedku želim naglasiti da je obrađeni dio literature o austro-ugarskoj ratnoj mornarici, nažalost, samo manji dio postojeće literature. Nažalost, velik dio tih djela njemačkih, austrijskih ili američkih autora u hrvatskim knjižnicama i inim institucijama nije dostupan. Neki od nedostupnih autora su, primjerice: A. Moerl, C. F. Von Bardolff, R. Chesneau, R. Greger, B. Herzog, F. Prasky, P. J. Kemp, H. Bayer von Bayersburg, F. Bridge, F. Mirtl, M. Schloss, P. Halpern, P. Handel-Mazzetti, te L. Sondhaus (autor iznimno kvalitetnih prikaza c. i k. ratne mornarice).

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Godina LIX
Zagreb 2006.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LIX, str. 1-338, Zagreb 2006.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Suizdavač

Srednja Europa, d.o.o.

Redakcijski odbor

Slaven Bertoša, Mirjana Gross, Tvrko Jakovina

Ivan Kampuš, Franko Mirošević, Ivica Prlender

Tomislav Raukar, Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa *Historijski zbornik* su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u

Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Objavljivanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH

Grafička priprema i tisak:

Ibis-grafika, IV Ravnice 25, Zagreb